

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Linda Mae Nummert

**HELI PÜHA KANDJANA:
KOLMETASANDILINE TÄHENDUSSKEEM
ARVO PÄRDI NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Roland Karo, *Ph.D*

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Teoreetiline lähtepunkt.....	7
Heli metafüüsiline mõõde	7
Püha – inimese suhe oma eksistentsi.....	7
Püha kui keeleliselt kättesaamatu.....	8
Püha Rudolf Otto käsitluses	9
Püha ilmumine rituaalis.....	9
Rituaali tähendustasandid liturgia ja palverännaku näitel.....	10
Kolmetasandiline tähenduskeem.....	12
Tähendustasandid.....	12
Hermeneutiline tasand: heli mõistusliku püha kandjana.....	12
Icooniline tasand: heli püha kujutavana.....	12
Kehaline tasand: heli püha kehastavana.....	13
Arvo Pärdi heliloomingu näide	13
Hermeneutiline tasand: heliteos „Credo“	14
Icooniline tasand: <i>tintinnabuli</i> -stiil.....	15
Kehaline tasand: heliline teoloogia	17
Müstiline kogemus neuroteaduslikult	18
Edasine diskussioon.....	20
Kokkuvõte.....	22
Kasutatud kirjandus	23
Sound as a Sacred Medium: a Three-Part Semantic Scheme on the Example of Arvo Pärt ...	25
Annotatsioon.....	27
Lihtlitsents.....	28

Sissejuhatus

Käesolev uurimistöö sündis isiklikust huvist muusika ja religiooni vaheliste seoste vastu. Muusikat kuulates, ise musitseerides või teema-alast kirjandust lugedes olen märganud, et muusika on tugevate emotsioonide esilekutsuja, mis võivad olla lausa eksistentsiaalset laadi, st mingil moel olemasolu mõtet puudutavad. Heli, muusika ja sügavalt tähenduslike hingeseisundite vahelised seosed ajendasid mind teemat lähemalt uurima. Nägin siin võimalust siduda oma taust muusikaõpingutes religiooniuringute ja teoloogia teaduskonnas õpituga.

Minu eesmärk oli end kurssi viia muusika- ja helitundlikult religiooni uuriva kirjandusega, õppida selles orienteeruma ning ise kaasa rääkida. Õpingute vältel jäi muusika ning heliga (ja laiemalt religioonide esteetikaga) seonduv pigem tagaplaanile, mistõttu on käesoleva töö eesmärk samuti seda valdkonda esile tõsta. Loodan, et minu töö suurendab huvi religioossetes kontekstis heli ja muusika mõtestamise vastu.

Töö teema – heli kui potentsiaalne püha tähenduste kandja – toetub seega isiklikule huvile ja soovile täita valdkonnas tühimik. Heliline teoloogia, mille puhul on rõhk religiooni helilistel, kõlalistel, suulistel avaldumisvormidel, annab võimaluse mõtestada religiooni mitte ainult kui püha tekstile toetuvat, vaid ka kui auditiiivset ja kehaliselt kogetavat nähtust kultuuris. Eestikeelses teadusruumis ei ole religiooni helitundlikust vaatenurgast palju uuritud, mistõttu on siinne töö katse valdkonda rikastada.

Teema asetumine teadusvaldkonnas

Heliline teoloogia on suhteliselt uus ja arenev uurimissuund, mis asetub religiooniuringute, teoloogia ja heliuringute (*sound studies*) ristumispunkti. Heli ja religiooni vaheliste seoste uurimise vastu on huvi viimastel aastatel suurenenud, seda kinnitab kasvav teaduskirjandus ning helile keskenduvate uurimuste, väljaannete, konverentside esiletõus. Valdonna paiknemine mitme teadusdistsipliini piirimail võimaldab väga erinevaid lähenemisi: loodusteaduslikke (nt akustika, psühhoakustika) ja humanitaarseid (nt filosoofia, semiootika, musikoloogia, antropoloogia, teoloogia).

Kuigi ingliskeelses teadusruumis on avaldatud rohkesti religiooni esteetikat käsitlevaid töid, on helipõhine lähenemine religiooniuringutes alles kujunemisejärgus. Üks tuntumaid valdkonna uurijaid on hoiatanud koguni distsipliinisese kuulmisvõime puudumise („disciplinary deafness“) (Weiner 2009: 897) eest. Helitundlikum lähenemine on aga oluline, sest heliga seotud praktikad on sageli religioosse tegevuse keskmes. Usun, et muusikat ja heli

tõsisemalt kaasav uurimisperspektiiv avab võimaluse käsitleda religiooni uuenduslikul ja terviklikul viisil.

Osa käesolevast tööst keskendub Arvo Pärdi heliloomingule, mistõttu on see otseselt seotud ka nn Pärdi-uuringutega – valdkonnaga, mis ühendab rahvusvaheliselt erinevate teadusdistsipliinide uurijaid, kes tunnevad huvi Pärdi loomingu vastu. Teemale on võimalik läheneda muusikateaduslikult, kuid ka teoloogiline perspektiiv pakub sisulist sügavust. Pärdi loomingu analüüs selles töös eeldab teoloogilise mõõtme kaasamist, et avada tema muusika tähenduslikke kihistusi võimalikult mitmekülgsest.

Uurimismetoodika

Minu töö järeldused selgusid kvalitatiivse analüüsi käigus. Töötasin peamiselt Tartu ja Heidelbergi ülikoolide raamatukogudes ja andmebaasides kättesaadava kirjandusega, mida tuli seejärel kriitiliselt interpreteerida.

Töö esimeses faasis kasutasin kodeerimise tehnikat ehk sarnaste teemade leidmist eri käsitluste raames. Teemas orienteeruma õppimiseks tuli töö alguses tutvuda väga eriilmelise kirjandusega, et leida üles uurimist väärt teemad ja küsimused. Oluline selgus suuresti lugemisprotsessi käigus, mistõttu tuli esialgset kava ja rõhuasetust töö jooksul korduvalt ümber mõtestada. Teadmiste täienemise ja analüüsimise käigus torkasid silma mitmed seaduspärasused, mille põhjal töötasin välja oma teooria ja seletuse uurimisküsimusele.

Tegemist oli induktiivse uurimisega, st teatud üldistusi sihtiva protsessiga. Minu eesmärk oli leida selgitus ja taust oma küsimustele läbi tekstide sisusse ja tähendustesse süüvimise. Eri valdkondi puudutava kirjanduse puhul oli üheks väljakutseks näiteks eriilmeline terminoloogia.

Tekstipõhine analüüsimeetod oli kõige sobivam, et uurida nüansirikkaid seoseid heli ja püha tähenduste vahel. Nõnda oli võimalik tutvuda juba olemasolevate ideedega ja töötada välja sünteesil põhinevad originaalsed järeldused. Kuigi püüdsin oma töös arvestada erinevaid vaatenurki, kujundavad minu järeldusi allikate valik ja tekstide subjektiivne tõlgendus.

Ülevaade töös kasutatud kirjandusest

Teemas orienteeruma õppimisel olid heaks lähtepunktiks teaduslikud käsiraamatud ja esseekogumikud, sealhulgas näiteks „The Oxford Handbook of the Study of Religion“ (2016), mille muusikat ja heli käsitlevas peatükis kirjutab Rosalind Hackett heli asetumisest religiooniuuringute konteksti. Käsiraamatute kaudu tutvusin ka seotud teemadega ja leidsin edasi suunavat kirjandust. Juba esmase kirjanduse põhjal sai selgeks, et muusikast ja helist

kirjutatakse religiooni kontekstis sageli kui nähtustest, mis on võimelised puudutama spirituaalset ja püha dimensiooni (Hackett 2012: 16).

Väga põhjaliku ülevaate heli, muusika ja religiooni uurimise taustast ja perspektiivist on kirjutanud Isabel Laack oma artiklis „Sound, Music and Religion: A Preliminary Cartography of a Transdisciplinary Research Field“ (Laack 2015). Laack paigutab artiklis heli religiooniuuringute konteksti, annab ülevaate seni uuritust ja tutvustab tulevikuperspektiivi. Lisaks sellele toetun siinses töös otseselt Isabel Laacki teemakäsitlusele religioosete tähenduste ja muusika vahelistest seostest (Laack 2008).

Arvo Pärdi heliloomingusse puutuvast juhendas mind Tallinna Muusika- ja Teatriakadeemia muusikateaduse professor Toomas Siitan, kelle suunamisel täienesid minu teadmised Pärdi kohta avaldatud kirjanduse osas. Tema soovitusel tutvusin Peter C. Bouteneffi teosega „Arvo Pärt: Out of Silence“ (Bouteneff 2015) (eesti keeles: „Arvo Pärt: vaikusest sündinud“ (Bouteneff 2021)). Bouteneffi raamat pakkus põhjaliku sissevaate Pärdi heliloomingusse ja selle teoloogilistesse juurtesse. Täiendavat kirjandust leidsin Arvo Pärdi Keskuse raamatukogust Laulasmaal ning tutvusin ka teiste autoritega, kes on Pärdi helikeelt ja vaimsust erinevatest vaatenurkadest käsitlenud (Paul Hillier, Kaire Maimets-Volt).

Minu töö järeldusi mõjutas suurel määral Guy L. Becki teos „Sonic Theology: Hinduism and Sacred Sound“ (Beck 1995), mida peetakse üheks olulisemaks käsitluseks heli fenomenist religioossetes raamistikus. Beck näitab, kui keskne roll on helil hinduistlikus kosmoloogias ja pühaduse mõistmises, luues seeläbi uue paradigma, mille järgi heli ei ole üksnes esteetiline komponent religioossetes süsteemides, vaid kannab endas eksistentsiaalset ja sakraalset tähendust. Becki kontseptsioon „helilisest teoloogiast“ on oluliselt mõjutanud ka käesoleva töö käsitlust heli ja püha vaheliste seoste mõtestamisel.

Uurimisküsimused

Käesolev uurimus keskendub järgmistele küsimustele:

- Kas ja kuidas võib heli või muusika kaudu tekkida püha kogemus?
- Millised teoreetilised mehhanismid või tõlgendusraamistikud selgitavad helide ja muusika võimet kanda püha tähendusi?
- Millisel viisil saab püha heliliselt adresseerida ning millised tähendusstruktuurid selles protsessis tekivad?

Töö ülesehitus

Uurimuse esimeses osas puudutan püha mõistet ning pühaga seotud paradoksi – püha paiknemist keeleliselt tabamatus kauguses. Selles osas toetun religiooniuuringute ja teoloogia klassikalistele autoritele, kelle käsitlused on püha mõistmist oluliselt mõjutanud: Rudolf Otto teosele „Das Heilige“ (1963 [originaal: 1917]) ja Mircea Eliade tööle „Sakraalne ja profaanne“ (1992 [originaal: 1957]). Eliade tööst tuleb esile mõte, et püha saab kogetavaks rituaalse tegevuse kaudu, mistõttu keskendun sellele järgnevas osas rituaali toimimisele püha tähenduste kandmisel.

Töö põhiosas esitan kolmetasandilise tähenduskeemi, mille abil on võimalik mõista, kuidas rituaalides tähendusi tajutakse. Need on hermeneutiline, ikooniline ja kehaline tähendustasand. Neid kihistusi rakendan edasi helikogemuse analüüsil, käsitledes heli kui püha mitmetasandilist kandjat. Tuginedes kolmele tähendustasandile, analüüsin valitud aspekte Arvo Pärdi heliloomingus ning püstitan küsimuse, kas ja kuidas heli hakkab tema teostes toimima püha tähenduse edastajana.

Sellele järgneb järelduste osa, kus asetan oma leiud laiemasse konteksti ning vaatlen, kuhu käesolevas töös käsitletud teemad ja küsimused üldises plaanis paigutuvad. Samuti visandan tuleviku uurimise seisukohalt olulised teemad.

Teoreetiline lähtepunkt

Heli metafüüsiline mõõde

Heli ei ole üksnes akustiline või sensoorselt tajutav nähtus, vaid seda võib mõista ka läbi sügavama metafüüsilise mõõdme. Christoph Cox käsitleb oma teoses „Sonic Flux: Sound, Art and Metaphysics“ heli kui pidevalt voolavat, materiaalist ja umbisikulist protsessi, mis eksisteerib iseseisvalt – sõltumatult inimlikust tajust, keelelisest raamistikust või kultuurilisest kontekstist. Heli pole tema käsitluses midagi, mida inimene loob või kontrollib, vaid pigem midagi, mis *on* – inimesest sõltumatu voogav substants. (Cox 2018: 30)

Selline käsitlus avab tähenduslikud seosed heli ja olemise põhialuste vahel. Coxi lähenemine asetab heli olemise põhialuste konteksti: heli on algupärane, eksistentsiaalne, loov ja kujundav jõud. Nõnda mõistetuna võib helist mõelda kui inimülest mõõdet kandvast nähtusest, mis osutab millelegi keeleliselt tabamatule ja mõistmist ületavale. Selline helifilosoofia loob viljaka pinnase minu uurimistöole, kus uurin lähemalt heli kui potsentsiaalset püha kandjat.

Kuigi Christoph Cox ei lähtu oma töös teoloogilisest raamistikust ega käsitle heli religioosses võtmes, võimaldab tema mõttekäik mõtestada heli seotust püha kogemusega. Tema vaade helile kui ebaisikulisele, inimeste ülesele ja pidevalt voolavale materiale asetab heli erilisse positsiooni, mis on võrreldav kirjeldustega pühast kui keeleliselt haaramatust ja transtsendentsest.

Püha – inimese suhe oma eksistentsi

Sellest lähtuvalt haakub Coxi mõte heli metafüüsikast otseselt religiooni eksistentsiaalse mõõdmeaga. Püha ei pruugi olla tingimata seotud isikustatud kõrgema olendi või usulise institutsiooniga, vaid võib väljendada inimese isiklikku kogemust eksistentsiaalsest algpõhjusest – tunnetust, mis puudutab elu sügavamaid aluseid. Psühholoog Kenneth Pargament defineerib religiooni kui inimese suhet sakraalseks peetavaga (Pargament 1997: 32). Spirituaalsust, sageli seda religioonist eristamata, on sarnaselt mõistetud kui inimese subjektiivset kogemust pühast (Vaughan 1991: 105). Kuigi need mõisted on tihti kattuvad, on mõlema keskmes püha kogemus ja selle otsing.

Püha käsitlen käesolevas töös kui midagi, mis ületab ratsionaalse seletatavuse ja puudutab inimese jaoks eksistentsiaalse tähenduse tuuma. See võib ilmneda erinevates religioossetes traditsioonides, kuid ka individuaalsetes kogemustes, millel ei ole esmapilgul

religiooniga seoseid. Lois Lee on sellistest pühaks peetavateks nähtustest ka mittereligioosess kontekstis kirjutanud kui „eksistentsiaalsetest kultuuridest“ (Lee 2015: 160). Seeläbi on võimalik pühaks peetavat näha läbi inimese suhte oma eksistentsiga kui elule mingit sügavat tähendust andva nähtusega.

Coxi antud lähtekohast võib heli pidada üheks selliseks metafüüsiliselt laetud nähtuseks. Heli toimib siin mitte ainult kui esteetiline vahend, vaid kui eksistentsiaalne jõud, mis loob silla inimese ja püha kogemuse vahel. Kas helis või muusikas on päriselt võimalik teatud tingimustes kogeda transsendentset – midagi, mis ületab argireaalsuse ja kutsub esile püha kogemuse – on edasi minu fookuses. Sellele küsimusele vastamiseks tuleb esmalt mõista, mis on püha ja mis teeb helist või muusikast sobiliku vahendi püha kogemiseks?

Püha kui keeleliselt kättesaamatu

Traditsiooniline püha käsitus kätkeb endas fundamentaalset paradoksi: see asetub sageli siinsest reaalsusest *teisele poole*. Püha ületab ratsionaalse mõistmise piirid, olles seega kättesaamatu nii mõistuslikult kui ka keeleliselt. Tekib küsimus – kuidas saab midagi, mis on väljaspool keelt ja mõistust, siiski kogeda või mõtestada? Kui keel, inimese põhiline suhtlusvahend, osutub ühtäkki ebapiisavaks, siis mil moel on võimalik see lõhe ületada, et jõuda pühani?

Ajaloo vältel on püha kättesaamatuse ületamiseks kasutatud mitmesuguseid vahendeid: metafoore, müüte, oksüümorone, vaikust. Religiooni mõtteloos tõuseb iseäranis selgelt esile apofaatiline teoloogia, mille järgi inimkeeles võib püha kohta öelda vaid seda, mida see *ei ole*. Apofaatilise lähenemise kaudu ei püüta püha kirjeldada, vaid austatakse selle erisugusust ja sõnastamatut loomust.

Apofaatilist lähenemist on kasutanud juba 5.—6. sajandi mõtleja Pseudo-Dionysios Areopagita. Tema teoses „Müstilisest teoloogiast“ võtab üks lõik apofaatilise lähenemise hästi kokku:

/.../ Ja ta [kõige põhjus ja kõige üle olev] ei ole midagi olematust ega midagi olevast ja olev ei tunne teda sellisena, nagu ta on, ja tema ei tunne olevat sellisena, nagu olev on, ja tema kohta ei ole sõna ega nime ega teadmist; ta ei ole varjatus ega valgus, ei eksitus ega tõde; ja tema kohta pole üldse midagi jaatada [θέσις] ega eitada [αφαίρεσις], vaid kui me jaatame ja eitame asju, mis on pärast teda, ei jaata ega eita me teda, sest tema on ülalpool kogu jaatust, olles lõplik ja ainuline kõige põhjus ning ülalpool kogu eitust, olles kõige kohal, kõigest lihtsalt vaba ja sealpool kõike (Areopagita, Pseudo-Dionysios, tlk. Lepajõe, Marju 1994: 2090).

Püha Rudolf Otto käsitluses

Arusaama pühast ja püha kogemuse väljendamatust loomusest on hiljem mõjutanud teoloog Rudolf Otto. Otto käsitleb püha mitte kui pelgalt teoloogilist mõistet, vaid kui tunnetuslikku kogemust ja reaktsiooni millegi „täiesti teistsuguse“ ees, mida ei ole võimalik mõistuslikult hoomata. Ta omistab sellele salapärase loomuse ja mõju („mysterium tremendum“). Otto jaoks on püha oma olemuselt midagi, mis justkui põgeneb määratlemise eest – püha nimetamine ühtlasi tühistab selle. (Otto 1963 [1917]: 28)

Kuigi Otto teose „Das Heilige“ ilmumisest on möödunud üle sajandi, on tema käsitlus endiselt oluline ja asetub hästi kaasaegsesse konteksti. Otto töö läbi saab selgeks, kust tuleb arusaam pühast, mida ei saa sõnadesse panna või ratsionaalselt selgitada. Rõhutades püha kui tugevalt emotsionaalset kogemust, nihkub Otto mõjul püha mõistusega haaratavast kontseptsioonist rohkem kogemuslikuks ja aistinguliseks. Käesoleva töö seisukohalt on oluline edasi mõelda, kuidas pühale ligi pääseda ja millisel viisil püha tähendus edasi kandub.

Pühaga kontakti saavutamiseks on inimesel seega vaja muid vahendeid peale keele, selgub Rudolf Otto püha käsitlusest. Ta toob oma teoses paralleeli muusikaga kui kogemusega, mida ei ole võimalik täielikult sõnades edasi anda ja rõhutab seejuures, et samal moel ei suuda muusika sõnaline kirjeldamine kunagi asendada muusikat ennast (Otto 1963: 163). Sellest vaatepunktist lähtudes nihkub püha õpetuslik ja mõistuslik tõlgendamine tagaplaanile ja esile kerkib vahetu, kogemuslik mõõde. See võimaldab uurida, mil moel võivad mitteverbaalsed vahendid avada ligipääsu püha kogemusele teistsugusel, kehaliselt tajutaval viisil. Kuna minu huvi puudutab heli ja muusikat, näen just neis potentsiaali pühale ligipääsemisel. Edasine küsimus on aga, kuidas mittesõnalisi tähendusi mõista ja ära tunda.

Püha ilmnemine rituaalis

Religiooniloo klassiku Mircea Eliade järgi toimub pühaga suhestumine religioossete riituste kaudu. Eliade paigutab sakraalse ehk püha profaansest täiesti eraldi: sakraalne ehk igavene aeg kulgeb eraldi lineaarsest ajavoost. Rituaalne tegevus katkestab lineaarse ajavoo ning laseb tekkida omaette sakraalsel ruumil, kus püha saab kogemusena ilmuda. Nõnda viib rituaal omavahel ühendusse sakraalse ehk püha ja igapäevase maailma. (Eliade 1992 [1957]: 65)

Võttes aluseks, et rituaal on see raamistik, kus inimesed püha kogevad, vaatlen järgnevalt, kuidas rituaal toimib tähenduste kandjana. Rituaal ei ole midagi otseselt sõnalist, vaid koosneb kindla korra järgi läbi viidud talitlustest, milles omaette olulist rolli mängivad mitmed tegurid samaaegselt. Kui püha ei ole sõnades kättesaadav, nagu Rudolf Otto käsitlusest

järeldub, siis rituaal sobib pühaga kontakti loomiseks, nagu Mircea Eliadele toetudes võib väita. Rituaal aga, olles mitmetasandiline kogemus ja hõlmates mitut meelt korraga, ühendab tegevuse läbi kogetu teadmistega. See tähendab, püha tähendused tulevad esile mitte ainult sõnaliselt, vaid ka mingil muul moel.

Eliade käsitus rituaalist kui püha avaldumise ruumist on käesoleva töö kontekstis oluline, sest püha paigutub süsteemi, kus määravaks ei ole ainult sõnalised tähendused. Otsides vastust eespool kerkinud küsimusele, kuidas mittesõnalist püha üldse ära tunda, on abi rituaali tähendustasandite mõtestamisest. Kui oluliseks saab mitte intellektuaalselt mõistetav suhtlus, vaid kehaliselt ja aistinguliselt saadav kogemus, annab see sissevaate ka heli ja muusika toimimisele püha tähenduste kandmisel. Enne heli ja muusika juurde asumist on aga rituaali tähendustasandid väärt põgusat näitlikustamist.

Rituaali tähendustasandid liturgia ja palverännaku näitel

Rituaali tähendustasandeid võib selgitada kristliku rituaalse praktika liturgia kaudu. Liturgia jumalateenistuse osana ei koosne ainult pühakirja lugemisest ja jutlusest, millel on püha tähendusi kandev roll. Püha edastamisel saavad oluliseks ka teised, mittesõnalised tegurid: liturgia läbiviimise paik, kogukond, ümbritsev kunst, lõhnad, muusika, helid või hoopis vaikus.

Armulaua rituaal seob ühest küljest otseselt kristliku elatud usu pühakirjaga. Püha talitlust on võimalik interpreteerida kui viidet Jeesuse viimasele õhtusöögile, mida on Piiblis kajastatud: „*Aga kui nad sõid, võttis Jeesus leiva, õnnistas ja murdis ja ütles jüngritele andes: „Võtke, sööge, see on minu ihu!“ Ja ta võttis karika, tänas, andis selle neile ja ütles: „Jooge kõik selle seest, sest see on minu lepinguveri, mis valatakse paljude eest pattude andeksandmiseks!“* (Mt 26:26—28). Armulaua läbi toimub mõtteline ühendusse astumine Jeesuse lunastusega ning armulaua pühitsemise läbi saab inimene osa pühaks peetavast. Püha siinsel juhul toetub konkreetsele kirjakohtale pühaks peetavast tekstist kristlikus kontekstis.

Rituaali tähendustasandeid edasi mõtestades võib armulaua talitluses pühitsetud leiba ja veini pidada Jeesuse ihu ja verd kujutavateks väljendusteks – need viitavad nähtamatu reaalsele kohalolule. Leib ja vein kui nähtava materia osad osutavad siin sakraalsele, mis on argisest eraldiseisev. Need vahendavad sakraalset kujundlikult ja sümboliseerivad Jeesuse ihu ja verd seoses eespool toodud kirjakohtaga pühast tekstist. Püha tähendus tekib siin endiselt tihedas seoses pühakirjaga, kuid püha tähendus kandub edasi teistsugusel moel. Miski – armulaua näite puhul pühitsetud leib ja vein – annab tunnistust pühast mitte otseselt ja sõnaliselt, vaid pigem kujundlikult. Püha tähendusi ei tabata siin ütlemise, vaid pigem ümberütlemise kaudu.

Armulaua rituaal hõlmab endas samas ka vahetut maitse kogemust, tuues seeläbi püha kogemuse kehalisele tasandile ja muutes püha aistinguliselt kogetavaks. Siinsel juhul ei teki püha tähendus sõnale või võrdpildile toetuvalt, vaid saab vahetuks ja füüsiliseks kogemuseks.

Sarnaselt on võimalik mitmetasandilise püha kogemusena vaadelda näiteks palverännakut kui religioosset rituaali. Islami üks viiest sambast – palverännak Mekasse (hadž) – ei põhine üksnes usulisel õpetusel ja Koraanil, vaid on aktiivselt kehastatud rituaal, kus pühaga suhestatakse läbi kehalise liikumise ruumis ja ajas. Palverännuliste psühhosotsiaalset käitumist käsitlevast artiklist tuleb välja, et meeste üleni valgesse rüüsse riietumine kui üks palverännaku elemente on islami konteksti paigutatuna pühaga kujundlikult seostatud. Meeste valgesse riietumist on artiklis interpreteeritud kui rituaalset puhtust tagavat elementi. See on aga sügavalt seotud pühaga ja kõigi moslemite võrdsusega püha ees. (Alzeer ja Abuzinadah 2024: 186) Valged rüüd ei ole iseenesest pühad, kuid omistavad hadži rituaali kontekstis eksistentsi puutuvaid tähendusi. Samas on välja toodud palverännuliste füüsilise kohalolu ja liikumise läbi pühast osa saamine. Läbi vahetu kogemuse, kus inimene tajub end osana „rütmit“ või usukogukonnast, väljendub islamiusu positsioonilt pühaks peetav (Alzeer ja Abuzinadah 2024: 188).

Sellised armulaua ja palverännaku püha tähenduste kandmise interpretatsioonid ei esita ühemõttelist tõde. Pigem illustreerivad need siinse töö aluseks olevaid mitmetasandilisi tähenduskihte, mis rituaalides püha edastavad. Järeldusena eelnevast saan eristada neid kolme tähenduskihti: püha kui sõnaliselt edastatud (hermeneutiline), püha kui kujundlikult edastatud (ikooniline) ja püha kui kehaliselt edastatud (kehaline). Rituaali tähendustasandeid mitmekülgsest arvesse võttes väidan, et püha ei ole mõistetav kui vaid pühakirja teksti edastav või sellele otseselt toetuv, vaid püha saab tuntavaks ja kogetavaks ka sümboolselt ja kehaliselt. Nii nagu Rudolf Otto püha käsitluses ei ole sõnadest püha kogemisel lõpuni kasu, olen siin näidanud, millised on võimalikud alternatiivid sõnade kõrval püha tähenduste loomiseks.

Järgmises osas võtan kolmetasandilise tähendusstruktuuri keskmesse heli ja muusika. Lähtudes uurimisküsimusest, kas ja kuidas tekib heli kaudu püha kogemus, on järgnevalt vaatluse all, millisel viisil püha heliliselt adresseerida saab ja kuidas püha tähendused muusikas tekivad.

Kolmetasandiline tähenduskeem

Tähendustasandid

Rituaaliuuringud on omaette valdkond, kus tähendusloome üksikasjades ei ole uurijate vahel täielikku üksmeelt (Laack 2008: 142). Siinse töö seisukohalt on oluline eelmises osas järeldatu: rituaalis kanduvad tähendused edasi mitte üksnes verbaalselt ja hermeneutiliselt, vaid ka sümbolite ja kehalise osaluse kaudu. Sellest parema ülevaate saamiseks visandan tabeli, kuhu paigutan heli seosesse püha kogemusega. Tabel 1 näitab, kuidas heli rituaalis mitmel tasandil korraga töötab (vt tabel 1). Tulles tagasi uurimisküsimuse juurde – millised tõlgendusraamistikud selgitavad helide ja muusika võimet kanda püha tähendusi? – analüüsin järgnevale skeemile toetudes, kas ja miks on heli sobiv vahend püha kogemiseks.

Tabel 1 Heli püha tähenduse kandjana

Tähendustasand	Heli funktsioon	Seos püha kogemusega
Hermeneutiline	Kannab tekstile toetuvat püha tähendust	Vahendab tekstile toetuvat püha ideed
Icooniline	Esindab püha, loob kujundi pühast	Viitab pühale sümboliseeritult
Kehaline	Avaldab püha heliliselt	Püha vahetult kogetav

Tabeli koostamisel oli aluseks Isabel Laacki artikkel „The Relation between Music and Religious Meaning – Theoretical Reflections“ Berliini Freie Universitätis peetud konverentsi artiklite kogumikus (Laack 2008: 123–154).

Hermeneutiline tasand: heli mõistusliku püha kandjana

Hermeneutilise tähendustasandi kaudu on võimalik käsitleda heli kui keele aseainet. Siia alla kuulub näiteks õpetuslik tekst, sõnaline palve, lauldud pühakiri. Heli on siin püha tähenduse esitamisel püha sõnumit kandvas rollis. Hermeneutilisel tähendustasandil on vajalik pühale läheneda mõistuslikult, püha tõlgendada, sellest aru saada. Kuigi pühale lähenetakse heli abil, on püha tähendus esitatud sõnaliselt. See tähendab, et püha mõistmiseks tuleb mõista kindlat kontseptsiooni, mida kultuuris pühaks peetakse. Püha kogemus on seeläbi mõistuslik, mitte tunnetatav või kehaliselt kogetav.

Icooniline tasand: heli püha kujutavana

Icooniline tähendustasand aitab mõista, kuidas heli suudab esindada või viidata pühale, ilma et see otseselt sõnade või konkreetse teoloogilise kontseptsiooni kaudu väljenduks. Püha

kogemine saab võimalikuks mitte mõistuslikult, vaid tunnetades. Kui hermeneutilisel tasandil heli tähendus põhineb otseselt tekstil või õpetusel, siis ikooniline tasand töötab kujundite, meeleolu loomise, atmosfääri tekitamise kaudu. Seeläbi äratab heli inimeses tunde pühast. Helide abil tekib siinses kontekstis mingisugune tunnetus, mis viib inimese *teisele poole* igapäevaelu kogemuse piire. Heli viitab millelegi, mida on raske sõnadesse panna või otseselt kirjeldada. Püha tähendus on aga sellegipoolest selgelt kogetav.

Kehaline tasand: heli püha kehastavana

Kehalisel tasandil on heli puhtalt kogemuslik. Helilist või muusikalist kogemust saab vaadelda kui füüsilist kogemust, mis toimub aistingute ja bioloogiliste reaktsioonide tasandil. Heli kantud püha tähendus ei ole enam mõistuslikult tõlgendatud või pühale viitavat atmosfääri loov, vaid püha ilmneb heli enese läbi. Püha kohalolek võib olla tajutav kehaliselt, see ei vaja sõnalist väljendust või selgitust. Püha ei ole enam *teisele poole* paigutatud, vaid ilmneb heli kaudu immanentselt ja kaasab inimkeha protsesse: näiteks närvisüsteemi, südamerütmi, hingamise toimimist.

Kuigi teoreetiliselt on võimalik selliseid püha tähendustasandeid eristada, ei tööta need praktikas eraldi, vaid läbistavad teineteist ning piirid nende vahel võivad olla hägusad. Mõnel juhul on muusikas või helis peituv püha sfäär selgelt äratuntav. Näiteks kultuurikontekstis pühaks peetud vormelite esinemine muusikateose pealkirjas ja esitatavas muusikalises materjalis. Mõnel juhul aga ei olegi võimalik lõpuni kindlaks teha, kas seosed püha tähenduse ja heli vahel üldse eksisteerivad. Igal juhul on antud tähendustasandid avatud mitmekülgsel interpretatsioonile ja ärgitavad heli kogemust religioosses raamistikus komplekssemalt mõtestama, kui pelgalt sõnalist materjali ilustava elemendina.

Arvo Pärdi heliloomingu näide

Järgnevalt vaatlen heli püha tähendusi kandvaid tasemeid konkreetsemalt Arvo Pärdi heliloomingu näitel. Muusikateaduslikust vaatepunktist on Pärdi loomingu palju käsitletud, seetõttu on see siinkohal sobilik näide. See, et heli töötab Pärdi teostes mitmetähenduslikult, on uurijate vahel üldine konsensus. Sellest annavad märku arvukad käsitlused, kus Pärdi muusika ja selle spirituaalsete dimensioonidega tegeletakse. Siinses töös toetun peamiselt Peter C. Bouteneffi teosele „Arvo Pärt: Out of Silence“ (2015), aga ka Paul Hillieri teosele (1997) ja Kaire Maimets-Volti avaldatud artiklile (2010).

Hermeneutiline tasand: heliteos „Credo“

Arvo Pärdi heliloomingut iseloomustab sageli selge teoloogiline mõõde ja sõnum, mis väljendub kompositsiooni aluseks olevates tekstides. Nende tekstide kaudu kanduvad tihti edasi pühaga seotud tähendused ja ideed. Heaks näiteks on teos „Credo“ (1968), mis on teadaolevalt loodud pühakirja tekstile.

„Credo“ keskmes, nagu pealkiri viitab, kõlab fraas kristlikust usutunnistusest: „Credo in Jesum Christum“ („Mina usun Jeesusesse Kristusesse“). Ladinakeelne tekst pärineb Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistusest ning on esitatud heliteoses lühendatud kujul. Usutunnistuse parafraseering on „Credos“ kokku pandud kirjakohta mäejutulusest Matteuse evangeeliumis: „*Te olete kuulnud, et on öeldud: Silm silma ja hammas hamba vastu! Aga mina ütlen teile: Ärge pange vastu inimesele, kes teile kurja teeb, [vaid kui keegi lööb sulle vastu paremat põske, keera talle ka teine ette]*” (Mt 5:38—39).

Võib väita, et muusikateose sõnadel on tugevalt kristlik tähendustasand. „Credot“ on kirjeldatud kui teost, kus joonistub välja hea ja kurja vastasseis. Siin on kõrvuti asetatud kaks moraalselt vastandlikku vaadet: ühest küljest kristlik rahu- ja ligimesearmastus, teisest küljest Hammurapi seadustest tulenev võimu ja vägivalla iha (Bouteneff 2015: 93). Hillier võtab kokku, et teos sisuliselt kannab endas teoloogilist ideed: patsifistlik vastus vägivallale on lõppkokkuvõttes tugevam kui vägivald ise (Hillier 1997: 58–59).

Hillieri tõlgenduse kohaselt kajab hea ja kurja kontrast otseselt vastu teose harmoonias, mis on, nagu tekstki, kollaaži kombel kokku pandud. „Credo“ algab tonaalselt ehk põhihelile toetavas harmoonias ja otsese muusikalise viitega Bachi klaveriprelüüd C-duurile „Hästi tempereeritud klaviiri“ I raamatust. Motiiv kasvab ootamatult välja totaalseks kakofooniaks – traagiliseks, ohtlikuks, jõhkraks helide klastriks. (Hillier 1997: 59) Atonaalsusesse kalduva muusikalise materjali lõpetab teose lõpus Bachi motiivi tagasitulek. Arvo Pärdi Keskuse kodulehel Pärdi teoseid tutvustavas rubriigis seisab: „*Selles sümbolistlikus hea ja kurja võitluses on igal muusikalisel elemendil oma kaal ja tähendus. Näiteks kuuleme teose keskosas Bachi prelüüdi „rikutult”, st vales tempos ja ümberpööratult (vähikäigus), kuid seda tähendusrikkam on algse korra taastamine ning C-duuri tagasipöördumine teose lõpul.*“ (Mihkelson 2005)

Siit nähtub, et „Credo“ on teos, mille puhul on teksti teoloogilise sõnumi ja helikeele vahel loodud tugevaid seoseid. See näitab selgelt, kuidas püha hermeneutiliselt muusikas avaldub. Püha tähendused (siin seotud kristliku teoloogiaga) leiavad kajastuse heli abil.

Teisisõnu, muusikat kasutatakse, et kanda püha tähendust, mis seejuures toetub otseselt sõnale, pühakirjale.

Heli ja muusika on vahenditeks, kus inimene suhestub pühaga mõistuslikult ehk tõlgenduse kaudu. „Credos“ esineb püha tähendus, aga vaid juhul, kui kuulaja on tuttav kristliku kontekstiga. Eeldatud on, et kuulaja tunneb püha semantilised tähendused ära. Kui ladinakeelne alustekst jääb arusaamatuks või kristlikku konteksti ei tunta, on „Credo“ kõigest esteetiline muusikapala. Sellisel juhul ei pääse püha tähendus läbi – heli ei hakka püha kandjana tööle.

Tõlgenduslik aspekt on hermeneutiliselt kantud püha puhul oluline. Hermeneutiline tähendustasand, kus heli kaudu vahendatakse teoloogilisi ideid, usutunnistust, tekste, asetub aga potentsiaalsesse pingesse Rudolf Otto püha mõistega, mille järgi püha kogemus on väljendamatu ja mõistuslikult hoomamatu. Nagu eelpool osutasin, ei saa Rudolf Otto järgi püha kontseptsioonina täielikult mõista. See seab küsimuse alla, kas heli on siinses kontekstis suuteline ehtsat püha kogemust vahendada. Kuna püha tähendus toetub tekstile ja tõlgendusele, jääb heli püha tähenduse teenistusse. Püha on helist väljaspool, mistõttu jääb see vaid katseks ligi pääseda sellele, mis jääb *teisele poole*.

Ikooniline tasand: *tintinnabuli*-stiil

Kas selleks, et püha kogemusele heli kaudu ligi pääseda, on vaja muusikateosel tingimata teoloogiliselt tõlgendatavat ja sõnalist sisu? Ikoonilise tähendustasandi kaudu on võimalik läheneda helile kui pühale viitavale või püha kujutavale fenomenile. Heli kaudu luuakse pühale tajutav sarnasus või atmosfäär. Sellisel moel püha tähenduse loomisele on avatud Arvo Pärdi loodud kompositsioonitehnika *tintinnabuli*-stiil.

Tintinnabuli-stiil on reeglitele alluv muusika loomise süsteem, millele Pärt on teoseid komponeerides tuginenud alates 1976. aastast (Bouteneff 2015: 98). *Tintinnabuli* (ld. *tintinnabulum* „kelluke“) nimetus tuleneb selle kõlapildi sarnasusest kellade helile (Maimets-Volt 2010: 80). Kellade helin, assotsieerudes kirikukelladega, on kristlikus kontekstis tugevalt püha tähendusega seotud (Spicer ja Hamilton 2006: 8–9). Nii viitab see kompositsioonivõtte juba oma nimetuses sakraalsele sfäärile.

Kompositsioonitehnikana koosneb *tintinnabuli* kahest paralleelselt kulgevast heli liinist, millest üks on meloodial ja teine kolmkõlal põhinev (Hillier 1997: 92). Eriti esimestest *tintinnabuli*-stiilis teostest – nt “Für Alina” (1976) – tuleb kahe hääle vaheline suhe rõhutatult esile. „Für Alina“ muusikaline materjal on olemuselt rahulik, kontemplatiivne, kahe heli liini omavahelisele kooskõlale keskenduv. Paul Hillier kirjutab: „*Ühes meie vestluses tintinnabuli*

kohta, Pärt kirjeldas mulle oma vaadet, et *M-hääl* [meloodial põhinev] tähistab alati subjektiivset maailma, igapäevast egoistlikku elu, mis on täis pattu ja kannatusi; *T-hääl* [kolmkõlal põhinev] on aga objektiivne andestuse maailm. *M-hääl* võib tunduda ringi rändavat, ent *T-hääl* hoiab seda alati kindlalt kinni.“ (Hillier 1997: 96) See viitab, et Pärdi kompositsiooni tehnika ja *tintinnabuli*-stiil on vähemalt helilooja enda jaoks seotud pühaga.

Pärdi toodud tõlgendus kattub otseselt tema religioosse taustaga. Hillier on kirjutanud Pärdi kuuluvusest õigeusu kirikusse ja sellest, kuidas idakristlik hesühastlik traditsioon on tema loomingulisele tegevusele põhja andnud. See on askeetlik traditsioon, mille keskmes on püüd saavutada palve läbi n-ö sisemine vaikus. Hesühastlik traditsioon annab tausta Pärdi kontemplatiivsele stiilile, mistõttu on püha ka siinses kontekstis tõlgendust vajav. (Hillier 1997: 7–8)

Oma kõla poolest seostuvad Pärdi *tintinnabuli*-stiilis loodud teosed tihti “Olemise allika”, “Ühe”, “Jumala”, “kõrgema väärtusilmaga” (Maimets-Volt 2010: 82). Selle põhjal joonistub ikooniliselt esitatav püha tähendus hästi välja. Nn olemise allikasse või jumalikkude puutuvad tähendused on siinse töö kontekstis püha tähendused. Erinevalt hermeneutilisest tasandist, kus püha tähendus muusikas avaldub tekstile toetudes, ei ole ikoonilisel tähendustasandil enam püha väljendamiseks vaja keelt. Muusika ja heli enda kaudu tekib inimeses vastuvõtlik seisund, mille läbi püha võib ilmuda mitte mõistuslikult ja ratsionaalselt, vaid hoopis tunnetatult ja kogemuslikult.

Pärt ise ei näe *tintinnabuli*-stiili oma leiutisena, vaid täiesti omaette objektiivse reaalsusena (Hillier 1997: 96). See on Pärdi jaoks pigem kui protsess, mille käigus paljastuvad mingid muusikalised seadused. Hillier jätkab, et Pärt laseb komponeerides lahti enda subjektiivsest suhtest pühaga ning püüab tabada mingit muusikalist ürgkeelt, mis on võimeline puudutama inimest läbi oma heli kõla (Hillier 1997: 107). Põhimõtteliselt on Pärdi taotlus saavutada midagi Becki „helilise teoloogia“ sarnast.

Sellest järeldub, et ikoonilisel tasandil on võimalik olukord, kus ka sõnadeta muusika loob kogemuse, mis viitab transtsendentssele või pühale. Pühale viitava atmosfääri ära tundmiseks on aga ka ikoonilisel tähendustasandil vajalik kultuuriline kirjaoskus, teisisõnu tuleb pühale viitav sümboolika kultuurikontekstis ära tunda.

Tintinnabuli-stiilis muusikateoseid kirjeldatakse sageli puhtana, teise aega kuuluvana. Kaire Maimets-Volt on välja toonud iseloomulikud jooned või võtted, mille abil muusika sellisena mõjuda saab, nimetades neid „paramuusikalisteks elementideks“. Ta toob välja, et see ei ole miski omane üksnes *tintinnabuli*-stiilile, vaid samadele muusikalistele struktuuridele

toetuvad teosed suudavad teoreetiliselt samu emotsionaalseid seisundeid luua. (Maimets-Volt 2010: 84)

Ikoonilisel tasandil, seega, heli ja muusika viitavad kujundlikult pühale, näiteks läbi muusika struktuuri – korduvad helid, tonaalne stabiilsus, pauside ja helide vahekord – need kõik on muusikalised võtted, mis loovad kuulajas potentsiaalselt püha meenutava tunde.

Pärdi loomingule toetudes on aga järgnevalt huvitav küsimus, kas heli on potentsiaalselt võimeline ületama kultuurilise konteksti piirid ning vahendama püha otse, st ilma vahenduseta või püha ettekujutuseta? Sellisel juhul on tegemist püha kogemisega pigem emotsionaalses plaanis, millest kirjutas Rudolf Otto.

Kehaline tasand: heliline teoloogia

Kui püha kogemus on Otto jaoks miski, mida kogetakse kehaliselt, ilma verbaalse vahenduse või teoloogilise tõlgenduseta, tekib alus vaadelda heli kui emotsioone mõjutavat ja aistingulist nähtust. Erinevalt hermeneutilisest tähendustasandist, kus heli kannab semantilist tähendust ja ikoonilisest tähendustasandist, kus heli kaudu luuakse püha kujundlikult, avaneb kehalisel tähendustasandil heli kui püha iseeneses. Kehaliselt kogetud püha eristub siinkohal keeleliselt tõlgendatud või sümboolselt väljendatud pühast.

Guy L. Becki „heliline teoloogia“ rõhutab sellega kattuvat lähenemist: heli ei ole pelgalt teoloogilise mõtte vahendaja, vaid püha kehastus, mis võimaldab inimesel otsekontakti jumalikuga või püha sfääriga (Beck 1995: 9). Heliline teoloogia võimaldab heli ja jumalikku vaadelda kokkukuuluvatena, kusjuures jumalikku kogetakse ja mõistetakse just heli kaudu. Nii nagu viitab *sacred sound* Becki raamatu pealkirjas („Sacred Sound: Experiencing Music in World Religions“ (Beck 2006)) – heli on püha iseeneses. Teisisõnu, heli töötab kui immanentne püha väljendus ega viita enam transtsendentsele pühale nagu hermeneutilise ja ikoonilise tähendustasandi puhul.

Püha kogemus on sellisel juhul emotsionaalne ja aistingul põhinev. Otto jaoks on selle kogemuse keskmeks „mysterium tremendum“ (Otto 1963 [1917]: 12). Püha kogemuse üks omadusi on ka selle põhimõtteline ja oluline tähendus inimese maailmapildis, mõjutades inimese tõe-taju. See on William Jamesi töedes kirjeldatud kui „noetiline“ („noetic“) aspekt, mis kuulub müstiliste kogemuste juurde (James 2002 [1902]: 302).

William Jamesi käsitluses on müstiline kogemus selline, mis on sõnades väljendamatult, mööduv ja passiivne, kuid samas toob kaasa teadmise või mõistmise, mis ületab tavapärase kogemuse piire (James 2002 [1902]: 302) Muusikalisele kogemusele on võimalik omistada samad omadused: see on sageli emotsionaalselt või aistinguliselt tajutav ning võib viia

teadvuse muutumiseni, kus piir mina ja muu maailma vahel hägustub, andes kogemuse kõrgemast tõest või püha kohalolekust. See kogemus ei ole enam pelgalt esteetiline, vaid sarnaneb juba olemuselt religioossele või müstilisele kogemusele, sest hõlmab inimese metafüüsilist maailmatunnetust.

Müstiline kogemus neuroteaduslikult

Müstilisi kogemusi on tänapäeval neuroteaduslikult uuritud kui reaalseid sündmusi inimaju, mitte enam üksnes tõlgenduslikke ja kultuurikontekstist tulenevaid. Müstilisele kogemusele omistatakse teatud ajutegevuse mustrid, mida on uurinud Eugene d'Aquili ja Andrew Newberg (d'Aquili ja Newberg 2003). Võib oletada, et kui on olemas unikaalsed ajutegevuse mustrid, siis müstiline kogemus on miski, mis leiab aset olenemata kultuurilisest tõlgendusest. See tähendab, et on olemas ka kultuuris mitte religiooselt tõlgendatud kogemused, mis on olemuslikult müstilised.

Müstiliste kogemuste ajal väheneb aktiivsus aju parietaalsagarate piirkonnas, mis võib olla seotud enesetaju ja ruumilise orientatsiooniga. See tähendab, et müstilise kogemuse ajal tõepoolest kaob inimese jaoks tajutav piir enda ja ümbritseva maailma vahel. Sellisel hetkel võib inimene tunda, et on millegi suuremaga kokku sulanud. (Newberg ja d'Aquili 2001: 30)

Newbergi ja d'Aquili töödes on müstiline kogemus neuroloogiliselt seostatav esteetilise kogemusega. Teadlased toovad välja, et mõlema aluseks on sarnased ajutegevuse mustrid, samas kui nende teadlik sisu ja kultuuriline tõlgendus võivad erineda. Newberg ja d'Aquili paigutavad esteetilised ja religioossed müstilised kogemused samasse kogemuslikku spektrisse, mida nad nimetavad „esteetilis-religioosseks kontiinumiks“. See tähendab, et liikumine esteetilisest kogemusest religioosesse kogemusse on inimaju tasandil sama protsessi intensiivistumine. (Newberg ja d'Aquili 2001: 43)

Sellest järeldub seega, et esteetiline kogemus, mis siinse töö kontekstis väljendub helis või muusikas, võib jääda lihtsalt esteetiliseks kogemuseks, nagu hermeneutilisel tähendustasandil, kuid sel on potentsiaali intensiivistuda ja välja areneda tugevamaks spirituaalseks kogemuseks. Teisisõnu, võib väita, et heli läbi kogetud esteetiline kogemus võib teatud tingimustes eksistentsiaalselt olulisi tähendusi kanda. Kui muusika võib teatud tingimustes toimida müstilise kogemuse esilekutsujana, annab see tugevat toetuspinda töö aluseks olevale uurimisküsimusele vastamisel: kas heli kaudu on võimalik tekkida püha kogemusel? Seda, kas helil ja seeläbi muusikal on võime luua otseselt religioosset kogemust, ei ole võimalik ühemõtteliselt kinnitada. Uurimistöö tulemusena aga selgub, et heli või

muusika võivad toimida ühe sellise päästikuna, mille kaudu inimene kogeb pühaks peetavat vahetul ja müstilisel viisil.

Nii asetub esteetiline kogemus inimese suhtes pühaga olulisele positsioonile. Nähtub, et mingil moel on esteetiline kogemus aluseks inimese jaoks eksistentsiaalsete tähenduste loomisel. See, miks või mille läbi olemasolu algpõhjuseid seletatakse, taandub esteetilisest kogemusest saadud kehalisele teadmisele, mida ei saa ega ole ehk vajagi sõnaliselt edasi anda. See, mis tähendust kannab, on kogemus iseendas. Veelgi enam, esteetilisest kogemusest lähtuv tunnetus osa sellest, kuidas me seletusi mõistame – ilu ei ole üksnes seletuse lisaväärtus, vaid osa selle tuumast (Rhodes 2007: 541).

Töö alguses välja toodud heli definitsioon, mis paigutab heli nähtusena inimeksistentsi ülesesse dimensiooni, on saanud siinses töös teoreetilist kinnitust. Muusika ei ole religioossetes kontekstides üksnes esteetiline lisaelement, vaid helil on potentsiaali toimida vahendina, mille kaudu inimene kogeb püha ehk muusikaline kogemus võib olla üheks püha kogemuse viisiks, kui inimese kultuuri- ja tõlgendusraamistikus sellised seosed on loodud. Siinse töö üks olulisimaid järeldusi on, et inimese eksistentsi mõtestamises võib helil ja muusikal olla keskne roll. Seda seetõttu, et muusika ei ole religioossetes kontekstides üksnes esteetiline kogemus või rituaali meeldiv element, vaid helil on tõepoolest potentsiaali toimida vahendina, mille kaudu inimene kogeb püha. Muusikaline kogemus võib olla üheks püha kogemuse viisiks.

Edasine diskussioon

Muusika ja heli mängivad rituaalides ja religioosetes praktikates olulist rolli teoloogiliste püha kontseptsioonide vahendajana. Heli on tihti nähtud kui meediumi, mille kaudu edastada religioosseid sõnumeid, ideid, kontsepte. Siiski on oluline laiendada arusaama heli tähendusest, ja käsitleda seda ka otseselt püha kandjana. Heli ja muusika ei pruugi üksnes edastada püha ideid või täita esteetilist ülesannet vaid saada ise vahetu püha kogemuse vahendajaks.

Heli, mille läbi püha kandub edasi kehalisel tasandil on otseselt seostatav Rudolf Otto käsitlesega püha kogemusest. Nagu R. Otto kirjutas, on püha mõistetav pigem tundena või aukartusena *millegi suure ees*, mitte niivõrd mõistuslikult haaratav. Püha tuleks käsitleda seega kui emotsioonide ja aistingute kaudu tulevat teadmist. Kuna heli töötab samuti sümboolselt ja kehaliselt, mitte ainult intellektuaalsel ja interpretatsiooni vajaval tasandil, teeb see sellest sobiliku vahendi otsese püha kogemiseks, nagu Otto kirjutas. Võib väita, et heli ja muusika pakuvad selles valguses täiuslikumat ja ehtsamat püha kogemust kui sõnad.

Küsimus, mis siinkohal aga avaneb, on: millist rolli mängib tegelikult kultuuriline kontekst ja kultuurilised tõlgendused püha kogemuse saamises? See tuleb iseäranis selgelt esile heli püha kandmise võimalikkuse taustal. Sellele, kas heli kui füüsikaline nähtus reaalset toimib kui püha tähenduse kandja, ei ole selgelt ühtset vastust. Siinses töös jäägu see vaid edasisele diskussioonile suunavaks küsimuseks, sest heliline ja religioosne kogemus ei ole universaalselt ja automaatselt kokkulangevad nähtused. Siin mängivad rolli kultuuriline kontekst, kuulaja uskumused, teadmised ja ootused, sotsiaalne taust, rituaalne situatsioon jne.

Kuigi muusikaline kogemus võib sarnaneda religioosse kogemusega ja sel võib olla sarnasusi ajutegevuse tasandil, on nende tõlgendus ja tähendus kultuuriliselt vahendatud. Ehk see, kuidas ja miks inimene kogeb heli ja muusikat kui püha või müstilist, sõltub kontekstist. Sellist lähtepunkti rõhutab oma töödes Tia DeNora, kelle järgi muusika luuakse sotsiaalses suhtluses ja kontekstis, kus see omandab ka vastava tähenduse (DeNora 2004: 66). Muusika ei kannu pühadust iseeneses, vaid pühaduse kogemus võib tema kaudu realiseeruda, kui inimene on seotud kultuurilise praktikaga, mis sellele kogemusele niisuguse tähenduse annab.

Samal ajal ei sõltu sügavalt tähenduslikud ja pühana tajutud seisundid religioosest kuuluvusest. Näiteks Sarah Demmrich on uurinud vaimsete ja müstiliste kogemuste levikut Ida-Saksamaa sekulaarses kontekstis. Seal, kus traditsiooniline religioossus on nõrk, selgub, et paljud inimesed kogevad siiski religioosseks peetavaid seisundeid, näiteks looduse või helikogemuse kaudu. Need kogemused on sarnased end religioosseks ja mittereligioosseks pidavate inimeste seas. (Demmrich 2009: 287) See annab alust väita vastukaaluks DeNora

positsioonile, et müstiline kogemus on universaalne inimlik seisund, mida ei piira religioosne kuulumus, vaid mille eelduseks võivad olla kehalised, aistingulised või muutunud teadvusseisundid, sealhulgas need, mida kutsutakse esile heli.

Omaette uurimisteema on muusikalised tähendused, mis jäi mahu tõttu siinsest tööst välja. Küsimusele, kuidas tekivad muusikalised tähendused, ei ole samuti ühest vastust. Siinse töö fookuses olid heli kaudu loodud püha tähendused, millele lähenesin „helilise teoloogia“ raamistikust lähtuvalt: heli kui pühadust kandev nähtus iseeneses, kusjuures heli on püha olemasolu tunnistajaks. Sellelt teoreetiliselt pinnalt tõukudes näitasin, et heli võib teatud olukordades otseselt püha kogemuse esile kutsujaks olla.

Selle töö tulemused aga viitavad, et püha ja püha kogemus on liikunud traditsioonilisest religioossest raamistikust ühiskonnas väljapoole. Kui heli, käsitletuna puhta akustilise nähtusena, on suuteline vahendada immanentset püha kogemust, osutab see püha eemaldumisele traditsioonilisest religioossest kontekstist. See areng on kooskõlas Lea Altnurme kirjeldatud religiooni individualiseerimise protsessiga (Altnurme 2005: 37), mille raames püha nihkub institutsionaalsetest ja kollektiivsetest vormidest isiklike ja esteetiliste väljenduste suunas. Selline püha tähenduste laienemine võimaldab mõista püha kui nähtust, mis ei ilmne üksnes religioossetes praktikates, vaid ka näiteks heli- ja muusikalistes kogemustes, kandes endas sügavat isiklikku ja metafüüsilist mõõdet.

Heli mõtestamine religioosse tähendusloome, sh püha tähendustega seoses on huvitavat ainet pakkuv ja suure tuleviku-perspektiiviga uurimisala, millel on potentsiaali panustada inimese ja olemise algpõhjuste vaheliste seoste lahti harutamisel. Siinne töö on näidanud, et helil ja muusikal on otseseid seoseid inimeste elatud usu ja eksistentsiaalsete tõekspidamistega, mistõttu loodan, et heli ja muusikaga seotud teemad saavad tuleviku religiooniuuringutes suuremat tähelepanu.

Kokkuvõte

Uurimistöös „Heli püha kandjana: kolmetasandiline tähenduskeem Arvo Pärdi näitel“ oli vaatluse all heli ja laiemalt muusika potentsiaal olla püha tähenduse kandjaks. Töö eesmärk oli käsitleda heli ja muusikat religiooniuringute kontekstis ning kirjeldada heli võimalikke metafüüsilisi kihistusi. Töö tulemusena selgus, et heli ja muusika püha kandmise võime on seotud suurel määral kontekstiga, kus selliseid tähendusi luuakse. Selgus, et otsest ja ühemõttelist seost heli ja püha kogemuse vahel ei ole võimalik luua. Heli kaudu püha tähenduste ja püha kogemuse saavutamine on keerukam ja mitmetahulisem protsess.

See, millisel viisil püha heliliselt adresseerida on võimalik, selgus kolmetasandilise tähendusstruktuuri põhjal, mille tuletasin rituaalis edasi antavate püha tähenduste kaudu. Konkreetse näitena töin töösse valitud aspektid Arvo Pärdi heliloomingust, mis illustreerisid kolme tähenduskihi toimimist. Hermeneutilisel tasandil töötab näiteks Pärdi teos „Credo“, kus heli asetub otsesesse seosesse semantiliselt esitatud püha tähendustega kristlikust püha tekstist. Icoonilisel tasandil töötab näiteks Pärdi *tintinnabuli*-võte kui kompositsioonitehnika, mille ülesehitusel on pühale viitav tagapõhi ja mida seostatakse tihti pühaga oma kõla poolest. Nõnda asub heli või muusika pühale kujundlikult viitama. Kehalisel tähendustasandil tajutakse heli pühana iseeneses ja muusikalisel kogemusel on seeläbi sarnasusi religioosse müstilise kogemusega. Seda põhjendavad neuropsühholoogilised leiud sarnaste ajupiirkondade aktiivsusest nii religioosse müstilise kogemuse kui ka esteetilise kogemuse saamisel. See annab alust väita, et heli ja muusika kaudu võib tekkida püha kogemus või sellele sarnane eksistentsiaalse tähtsusega kogemus, juhul kui inimese tõe-tajus on selline tõlgendusraamistik loodud.

Töö järelduste taustal kerkivad esile teemad, millega tuleb religiooni- ja heliuuringute kokkupuutes edaspidi lähemalt tegeleda: kust tõmmata piir kultuuriliste tõlgenduste ja otsese püha kogemuse võimalikkuse vahel? Selles küsimuses ei ole lihtne üksmeelt leida ning vastused olenevad tihti uurija lähenemisenurgast. Ka siin töös esitatud kolmetasandiline tähenduskeem ei ole heli ja püha tähenduste vaheliste seoste kirjeldamisel täielikult ammendav, ent võimaldab läheneda helile mitmetasandiliselt – mitte ainult kui hästi kõlavale esteetilisele elemendile, vaid ka kui olemise algpõhjustes osalevale nähtusele.

Kasutatud kirjandus

Alzeer, Abdulaziz H.; **Abuzinadah**, Jude. 2024. Beyond Borders: Exploring the Mental, Emotional, and Spiritual Significance of Hajj. – *Annals of Thoracic Medicine*, Vol. 19, No. 3, 179–189. DOI: https://doi.org/10.4103/atm.atm_72_24

Altnurme, Lea. 2005. *Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Areopagita, Pseudo-Dionysios, tlk. Lepajõe, Marju. 1994. Müstilisest teoloogiast. – *Akadeemia*, No. 10, 2085–2090.

D'Aquili, Eugene; **Newberg**, Andrew. 2003. The Neuropsychology of Aesthetic, Spiritual, and Mystical States. – *Zygon*, Vol. 35, 39–51.

Beck, Guy L. 2006. *Sacred Sound: Experiencing Music in World Religions*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

Beck, Guy L. 1995. *Sonic Theology. Hinduism and Sacred Sound*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Bouteneff, Peter C. 2015. *Arvo Pärt – Out of Silence*. New York: St Vladimir's Seminary Press.

Bouteneff, Peter C. 2021. *Arvo Pärt: vaikusest sünninud*. Laulasmaa: Arvo Pärdi Keskus.

Cox, Christoph. 2018. *Sonic Flux: Sound, Art and Metaphysics*. Chicago: The University of Chicago Press.

Demmrich, Sarah. 2016. *Religiosität und Rituale. Empirische Untersuchungen an Ostdeutschen Jugendlichen*. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

DeNora, Tia. 2004. *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eliade, Mircea. 1992 [1957]. Sakraalne ja profaanne. – *Vikerkaar*, No. 7, 65–70.

Hackett, Rosalind. 2012. Sound, Music, and the Study of Religion. – *Temenos – Nordic Journal of Comparative Religion*, Vol. 48, No. 1, 11–27.

Hillier, Paul. 1997. *Arvo Pärt (Oxford Studies of Composers)*. Oxford: Oxford University Press.

James, William. 2002 [1902]. *The Varieties of Religious Experience. A Study in Human Nature*. London: Routledge.

Laack, Isabel. 2008. The Relation between Music and Religious Meaning – Theoretical Reflections. – *Religion and Music*. Edited by Lidia Guzy. Freie Universität Berlin: Weißensee Verlag, 123–154.

Laack, Isabel. 2015. Sound, Music and Religion: A Preliminary Cartography of a Transdisciplinary Research Field. – *Method & Theory in the Study of Religion. Journal of the North American Association for the Study of Religion*, Vol. 27, No. 3, 220–246.

- Lee, Lois.** 2015. *Recognizing the Non-religious: Reimagining the Secular*. Oxford: Oxford Academic Books.
- Maimets-Volt, Kaire.** 2010. Vahendades "Üht": Arvo Pärdi Tintinnabuli-muusika tähendusväljast. – *Res Musica*, No. 2, 75–87.
- Mihkelson, Immo.** 2005. Arvo Pärt 70. 14-osaline raadiosari (6. osa). Klassikaraadio.
- Newberg, Andrew ja D'Aquili, Eugene.** 2001. *Why God Won't Go Away: Brain Science and the Biology of Belief*. New York: Ballantine Books.
- Otto, Rudolf.** 1963 [1917]. *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*. München: Verlag C. H. Beck.
- Pargament, Kenneth I.** *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press.
- Pärt, Arvo.** 1968. *Credo*. Prod. Universal Edition.
- Pärt, Arvo.** 1976. *Für Alina*. Prod. Universal Edition.
- Rhodes, Michael Craig.** 2007. The Sense of the Beautiful and Apophatic: Empirical Being as Ikon. – *Zygon*, Vol. 42, No. 2, 535-552.
- Spicer, Andrew; Hamilton Sarah.** 2006. *Defining the Holy. Sacred Space in Medieval and Early Modern Europe*. London: Routledge.
- Stausberg, Michael (Ed.); Engler, Steven (Ed.).** 2016. *The Oxford Handbook of the Study of Religion*. Oxford: Oxford University Press.
- Vaughan, Frances.** 1991. Spiritual issues in psychotherapy. – *The Journal of Transpersonal Psychology*, Vol. 23, No. 2, 105–119.
- Weiner, Isaac.** 2009. Sound and American Religions. – *Religion Compass*, Vol. 3, No. 5, 897–908.

Sound as a Medium for the Sacred: a Three-Part Semantic Scheme on the Example of Arvo Pärt

Summary

The focus of this research paper was on the potential of sound and music to function as a medium for conveying sacred meaning. The aim of the present thesis was to explore the role of sound and music in the context of religious studies and discover the potential metaphysical dimensions of sound and music. The research questions were: Can sound or music in general create a sacred experience and if so, then how? Which theoretical frameworks can explain the capacity of sounds and music to carry sacred meanings? In what way can the sacred be addressed through sound?

The research findings were based on a qualitative analysis of the literature available in the libraries of the Universities of Tartu and Heidelberg. The text-based method of analysis was an appropriate way to explore the nuanced connections between sound and sacred meanings, and to generate original conclusions based on synthesis.

In the first part of the paper, I discuss the place of the sacred in the rationally inaccessible distance, drawing on Rudolf Otto's concept of the sacred in "Das Heilige". This is followed by a brief reference to Mircea Eliade's "The Sacred and the Profane", from which it appears that the sacred manifests itself in religious rituals. Concluding that the sacred is not a linguistically accessible but a bodily experienced phenomenon, I will further explore the connotations of the sacred in ritual contexts, using the Christian Eucharistic ritual and the Islamic pilgrimage *hajj* as examples.

In the main part of the thesis, I present a three-part semantic scheme. This scheme shows how sound can carry sacred meaning on the hermeneutic, iconic, and bodily levels. In addition, aspects of Arvo Pärt's sound composition were introduced to illustrate the layers of meaning. For instance, in Pärt's composition "Credo", the relationship between sound and semantically presented sacred meanings from a Christian sacred text (Nicaea Constantinople Creed) is direct and hermeneutic. In terms of iconic representation, the *tintinnabuli* compositional technique is noteworthy for its frequent association with the sacred in terms of its auditory characteristics. In this way, the auditory experience or the musical composition becomes metaphorically associated with the sacred. On a bodily level of meaning, sound is perceived as sacred in itself, and the musical experience thus has similarities with religious mystical experience. This phenomenon is further supported by neuropsychological findings

that demonstrate comparable brain activity in both religious mystical experiences and aesthetic experiences. This suggests that a sacred experience, or an experience of similar existential significance, can be created through sound and music, if such an interpretative framework is established.

The study demonstrated that the capacity of sound and music to convey sacred meanings is predominantly determined by the context in which these meanings are established. It became evident that a direct and unambiguous correlation between auditory stimuli and the experience of the sacred could not be proven. The process of achieving sacred meanings and experiences through sound is a more complex and multifaceted one.

The conclusion raise issues that must be addressed in the ongoing interface between religious and sound studies. The question is: where is the border between cultural interpretations and the possibility of direct sacred experience? Finding a consensus on this issue is challenging, and answers are often dependent on the approach of the researcher. It also became evident that the meanings of the sacred have moved beyond the traditional religious framework, which characterises contemporary processes known as the individualisation of religion. The three-part schema presented in this work is not exhaustive, but it is a good starting point for exploring the relationship between sound and the sacred further. This means that sound can be considered not only as an aesthetically pleasing element, but also as a phenomenon involved in the perception of bases of existence.

Annotatsioon

Märksõnad: heli, metafüüsika, sakraalsus, tähendus, Arvo Pärt

Töös on lähema vaatluse all heli ja muusika kui potentsiaalsed püha kogemuse esilekutsujad. Eesmärk oli käsitleda heli ja muusikat religiooniuuringute valdkonnas ning kirjeldada heli võimalikke metafüüsilisi kihistusi. Tegelesin eelkõige küsimusega, kas heli kaudu võib püha kogemus tekkida? Uurimistöös esitan teoreetilise mõtteraamistikuna kolmetasandilise tähenduskeemi, mida illustreerin valitud näidete põhjal Arvo Pärdi heliloomingus. Töö tulemusena selgus, et kuigi ühemõttelist seost helilise kogemuse ja püha kogemuse vahel luua ei ole võimalik, võivad heli ja muusika teatud tingimustes püha kogemusele sarnast seisundit esile kutsuda. Selgus, et heli kaudu püha tähenduste edastamine on mitmetahuline protsess, kus oma rolli mängivad lisaks kultuurikontekstis loodud tähendused.

Lihtlitsents

Mina, **Linda Mae Nummert**,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose
„Heli püha kandjana: kolmetasandiline tähenduskeem Arvo Pärdi näitel“,
mille juhendaja on **Roland Karo**,
reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada see digitaalarhiivi
DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu
Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi
litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida,
levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost
ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega
isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Linda Mae Nummert

02.05.2025